1. Régi az újban

POZSONY FERENC*

SZÉKELY KOPJAFÁK ÚJ KONTEXTUSOKBAN

Kulcsszavak: *halál- és sírjel, keleti örökség, elmúlás, transzcendens, lokális, regionális, összmagyar szimbólum*

Az angolszász antropológia és a magyar etnográfia az 1989-es rendszerváltozás forgatagában foglalkozott kiemeltebben a tárgyak, a terek, az idő, az emlékezet, valamint az identitás kapcsolatával. Hofer Tamás a tárgyak vizsgálatában előbb a szemiotikai, a strukturalista és az antropológiai módszerek bevezetését sürgette, majd a tárgye gyűttesek rétegeinek, időbeli létének, jelentéseinek és a velük élő személyek életmódjának vizsgálatát szorgalmazta.¹ Egy általa szervezett kutatócsoport pedig azt vizsgálta meg, hogy a népi kultúra elemei milyen szerepet játszanak a magyar nemzeti kultúra megalkotásában, a folklorizmus és a táncházmozgalom kibontakozásában.² Veress Péter mutatott rá, hogy az erdélyi néprajzi tanulmányok (például a kopjafákkal, székelykapukkal és rovásírással kapcsolatos írások) jelentős része, az elsődleges tudományos célok mellett, a szülőföldre való kötődés és a hazai magyar identitás megerősítését is szolgálja.³

Dolgozatomban röviden áttekintem, hogy a fából faragott székely sírjelek a 20. század végén és a 21. század elején hogyan távolodtak el a konkrét temetőktől, hogyan jelentek meg különböző publikus terekben, emlékhelyeken, s ott milyen új szituatív üzeneteket közvetítettek. Áttekintésünk nem előzménytelen, mivel Bali János és Sütő Levente már egy 2002-ben megjelentetett dolgozatában felvázolta, hogy az erdélyi temetőkben és köztuterekben elhelyezett kopjafáknak milyen alapvető csoportjait lehet elkülöníteni, s azok milyen szimbolikus funkciókkal gyarapodtak az 1980-as évektől kezdődően, egészen az ezredfordulóig.⁴ L. Juhász

* POZSONY Ferenc (1955), dr., néprajzkutató, az MTA külső tagja, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének egyetemi tanára. E-mail: pozsonyferenc@yahoo.com.

1 HOFER Tamás: *A „tárgyak elméletéhez”. Felszerelések és tárgye gyűttesek néprajzi elemzése*. Népi Kultúra–Népi Társadalom XIII. Akadémiai, Bp., 1983. 39–64.

2 *Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény*. Szerk. HOFER Tamás. Magyarságkutató Intézet, Bp., 1991. Lásd még *A nemzet antropológiája*. (Hofer Tamás köszöntése.) Szerk. A. Gergely András. Új Mandátum, Bp., 2002 (a továbbiakban *A nemzet antropológiája*).

3 VERESS Péter: *Az identitás jelképei*. Aetas. Történettudományi folyóirat 8(1993). 3. sz. 166.

4 BALI János–SÜTŐ Levente L.: *Sírjelből magyarságszimbólum. Kopjafa-revival Erdélyben a '80-as évek közepétől napjainkig* = *A nemzet antropológiája* 22–31.

Ilona pedig alaposan dokumentált, szakszerű disszertációjában elemezte, hogy a kopjafák milyen sajátos szerepet játszanak a Szlovákiában élő magyar közösségek térhasználatában és térfoglalásában, lokális és emlékünnepeinek szerkezetében, valamint identitásának reprezentációjában.⁵

A fából faragott oszlopszerű sírjelek napjainkig sajátos szerepet játszanak a protestáns magyar közösségek halottkultuszában. A magyar értelmiségiek már a 19. század közepétől kezdődően nagy figyelmet fordítottak a sírjelek szerkezetének, motívumainak, eredetének bemutatására és értelmezésére.

A kopjafák első részletesebb leírását Orbán Baláznak köszönhetjük, aki a Korond melletti Atyhán figyelte meg és írta le a zászlós, kopjafás temetkezés forgatókönyvét.⁶ A 19–20. század fordulóján előbb Huszka József, majd Szinte Gábor, Roediger Lajos és Sebestyén Károly foglalkozott a székely kopjafák eredetével, elterjedésével, formájával, szerkezetével és motívumaival.⁷ Közleményeik heves vitákat keltettek, az értelmiségiek körében pedig nagy érdeklődést eredményeztek, újabb kutatásokra serkentették kortársaikat, így például Jankó Jánost, Bátty Zsigmondot és Malonyay Dezsőt.⁸ A fásírjelekkel kapcsolatos 20. század eleji tudományos eredményeket Viski Károly foglalta össze *A magyarság néprajza* című szintézisben. Véleménye szerint a kopjafák valószínűleg a *bonfoglalás előtti kopjás temetéssel vannak kapcsolatban*.⁹

Hofer Tamás kutatásai arra mutattak rá, hogy miközben Közép- és Nyugat-Európában, a 16–17. századi látványos gazdasági fellendülés keretében előbb a városi polgárok, majd a módosabb vidéki családok már kősíreleket állítottak, a falusi településeken továbbra is fa síremlékek domináltak a temetőket. A reformációt követő évszázadban Észak- és Közép-Németország, valamint Poroszország protestáns temetőiben még általában fényűzést mellőző, puritánabb, egyszerűbb, fából készült sírjeleket, oszlopszerű fejfákat és *gombosfákat* állítottak.¹⁰

Dr. Kós Károly nagyobb tanulmányban mutatta be a székely kopjafák területi változatait és párhuzamait. Kutatásai szerint a 16–17. század óta már írott forrásokkal tudjuk adatolni a

5 L. JUHÁSZ Ilona: „*Fába róva, földbe ütvé...*” *A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Komárom–Dunaszerdahely, 2005 (a továbbiakban JUHÁSZ: „*Fába róva*”).

6 ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból*. I. Ráth Mór Bizománya, Pest, 1868. 140.

7 HUSZKA József: *A székely ház*. Pesti Könyvnyomda Rt., Bp., 1895; SZINTE Gábor: *Kopjafák (temető-fejfák) a Székelyföldön*. Néprajzi Értesítő II(1901). 116–121; Uő: *Kopjafák (temető-fejfák) a Székelyföldön*. Néprajzi Értesítő VI(1905). 91–102; ROEDIGER Lajos: *Kopjafák a kovászai temetőben*. Néprajzi Értesítő IV(1903). 140–145; SEBESTYÉN Károly: *Székelyföldi kopjafák és keresztek*. Néprajzi Értesítő VI(1905). 103–107.

8 JANKÓ János: *Kalotaszeg magyar népe*. Atheneum, Bp., 1892; BÁTTY Zsigmond: *Adatok a kopjafákhoz*. Néprajzi Értesítő V(1904). 107–110; *A magyar nép művészete*. I. Szerk. MALONYAY Dezső. Franklin-Társulat–Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Bp., 1907.

9 VISKI Károly: *Fejfa = Magyarság néprajza*. II. Szerk. CZÁKÓ Elemér. Bp., é.n. 342.

10 A német kutatók egy része ezeket az antropomorf jellegű sírjeleket ősi, pogány germán képzetekkel és rítusokkal hozta összefüggésbe. HOFER Tamás: *Archaikus sírjeleink kérdéséhez = Halottkultusz. Előmunkálatok a magyarság néprajzához*. 10. Szerk. HOPPÁL Mihály–NOVÁK László. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Bp., 1982. 316 (a továbbiakban *Halottkultusz*).

kopjafák hazai meglétét. Például az alföldi református temetőekben 1580 táján írtak le dzsidákon lobogó zászlókat. Bethlen Miklós pedig önéletírásában részletezte, hogy a 17. század során a erdélyi fejedelmek temetési menetében feketébe öltözött lovasok vitték azokat a fellobogózott kopjafákat, melyeket közvetlenül a koporsó sírba tétele után eltörtek, majd gödörbe dobtak. Az elit réteg körében leírt hagyomány azonban tovább élt a nép körében, egészen a 19. század második feléig, például az Alföldön a Tisza mentén, Erdélyben pedig Udvarhelyszék falvaiban. A kopjafa elsősorban a harci eseményekben elesett vitézeket illette meg, amelyet a sír fejenél felállított fejfához, másodlagos jelként rögzítettek. A fából ácsolt, faragott fejfáknak Erdélyben általában emberalakú formájuk volt, készítőik és megrendelőik a sírjelek szerkezetében pontosan és világosan el tudták különíteni annak fejét, homlokát, nyakát, vállát, törzsét és lábát. A fejfák és a kopjafák, dr. Kós Károly véleménye szerint is, kereszténységet megelőző, keleti hagyományokkal rokoníthatók, azokból származnak.¹¹ A faoszlopok tehát általánosan elterjedt sírjelek voltak a magyar nyelvterületen, s a kopjafáktól független módon, azoknál jóval korábban, a reformáció idején alakultak ki.¹²

A fából készített sírjeleknek a magyar nyelvben több neve is él: fejfa, gombosfa, kopjafa, főtől és lábtól való fa. A *kopjafa* mint fából készített sírjel neve a középkorban használt, lándzsaszerű fegyverünk megnevezéséből származik. A Czuczor Gergely és Fogarasi János által 1865-ben szerkesztett *Magyar tájszótár* adatai szerint a kopját mint temetőfát csak 1838-ban említik első ízben.¹³ Szabó T. Attila *Erdélyi magyar szótörténeti tára* szerint a *kopja* szavunkat (fából készített lándzsa jelentésben) legkorábban 1585-ben jegyezték fel Kolozsvárt, míg sírjelként csak a 19. század közepén, egy 1843-as háromszéki oklevélben bukkant fel.¹⁴

A fából készített sírjelek megnevezésével kapcsolatban mi is úgy véljük, hogy az értelmiségiek nyelvhasználatában dominánssá vált kopjafa megnevezés a 19. század végétől kezdődően fokozatosan egyneműsítette a korábban élő (pl. fejfa, gombfa, főtől vagy lábtól való fa stb.) kifejezéseket. Így Erdély és Magyarország különböző vidékein napjainkban már legtöbbször kopjafaként emlegetik a különböző formájú, fából ácsolt, faragott sírjeleket.

Pócs Éva a Magyar néprajzi lexikonban a fából készített sírjelek sorában három fontosabb csoportot különített el: fatönkös (csónak alakú), oszlopos (kopjafa) és táblás fejfát.¹⁵ Megjegyezzük, hogy a halott fejenél felállított, és kelet felé néző fejfák mellett több magyar vidéken voltak úgynevezett *lábtól való* fák is, melyek előzőleg olyan koporsót vivő rudak voltak, melyeket, közvetlenül a temetés végén, kettétörtek, majd a halott lábainál a földbe helyeztek.¹⁶

11 Dr. Kós Károly: *A székelly sírfák kérdéséhez* = *Uő: Népelet és néphagyomány*. Kriterion, Buk., 1972. 254–262.

12 Uo. 259.

13 CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*. III. Pest, 1865. 966. Idézi JUHÁSZ: „Fába róva” 15.

14 *Erdélyi magyar szótörténeti tár* VII. Szerk. SZABÓ T. Attila et alii. Akadémiai–Kriterion, Bp.–Buk., 1995. 223.

15 Pócs Éva: *Fejfá = Magyar néprajzi lexikon* II. Főszerk. ORTUTAY Gyula. Akadémiai, Bp., 1979. 97–107.

16 Dr. Kós: *i. m.* 271. Megjegyezzük, hogy ez a hagyomány napjainkig fennmaradt a Feketeügy folyó jobb és bal partján fekvő háromszéki falvakban: pl. Márkosfalván és Szöröcsén.

A KOPJAFÁK SZIMBOLIKUS JELENTÉSEI

Az erdélyi temetőkben felállított fejfák jelentős része régebben emberszabású volt, számos információt közöltek az elhunyt nemzetségi hovatartozásáról, neméről, életkoráról, esetleg erőszakos haláláról, vagyoni helyzetéről, különösebb foglalkozásáról, míg faanyaguk állapota az elhantolás idejére, évére utalt. Megjegyezzük, hogy a feliratok csak a népoktatás és az írásbeliség kibontakozása után, tehát a 19. század második felében kezdtek szélesebb körben elterjedni a fasírjeleken.¹⁷ A rájuk faragott motívumoknak (pl. gomb, virág) jól meghatározott jelentése volt: általában férfit, illetve nőt jelöltek. A sóvidéki legénysírokra rendszerint fehér vagy fekete zászlót tűztek. Több erdélyi tájegységben (pl. Szilágyságban, Kis-Küküllő vidékén, Mezőségen és Kalotaszegen) a fiatalok fejfáját kékre, vörösre vagy zöldre, Alsórákoson pedig piros-fehér-zöldre, a bodosi gyermekekét pedig fehérre festették, míg az idősebbekét legtöbbször feketére.¹⁸ A háromszéki és a barcasági magyar falvakban (pl. Apácán, Dálnokon) rendszerint piros színűre festették az erőszakos halállal elhunyt személyek fából készült sírjét.¹⁹

A különböző fasírjelek, köztük a kopjafák megformálását és alkalmazását, elsősorban a falusi földművesek természetközeli életformája, elmúlással kapcsolatos képzeleti, jellegzetes gondolkodásmódja és keresztény világképe határozta meg.

„Mint az igazi művészi alkotások az elvonatkoztatotthoz, a transzcendens valósághoz vezetnek. E tökéletes formavilágú, zárt alkotások a kifejezés, a szimbolikus jelentés teljes koncentrációi. Évszázadokon át érlelt alakjuk, díszítményeik népünk hagyományos térformáló kultúrájában gyökerezik”.²⁰

Szimbolikus jelentéseik messzemenően elősegítették azt is, hogy a polgári és a modern nemzetépítés során már teljesen új üzeneteket közvetítsenek. Dolgozatomban éppen ezeket az elvont, másodlagos jelentéseket tekintem át, tehát azt mutatom be, hogy a különböző temetőkben, haláleset színhelyén, valamint publikus terekben az elmúlt évtizedekben felállított halál- vagy sírjelek milyen jelentéseket közvetítenek.

I. TEMETŐKBEN ELHELYEZETT SÍRJELEK

1. Kopjafák konkrét személyek sírjánál

A magyar nyelvterületen a Duna–Tisza-közén, Tiszántúlon, Biharban, Szilágyságban, Kalotaszegen, Kis-Küküllő vidékén, Székelyföldön, azon belül különösen Háromszéken, valamint a Barcaságon, a protestáns közösségek temetőiben egészen napjainkig az elhunyt személyek

17 Uo. 269.

18 DEMETER Lajos: *A háromszéki temetők jelképvilága = Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7/I–II.* Szerk. S. LACKOVITS Emőke–SZÓCSNÉ GAZDA Enikő. Székely Nemzeti Múzeum–Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 2007. 382.

19 Dr. Kós: i. m. 267.

20 KUNT Ernő: *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe.* Gondolat, Bp., 1987. 136.

sírnál faragott fejfát állítottak.²¹ Egy-egy fából készített sírjel általában addig áll, ameddig az elhunyt személyre még emlékeznek falujában. Amikor a fa elkorhad, a településben sem őriznek már semmiféle személyes emléket az eltávozottal kapcsolatban. Motívumaik, szerkezetük egészen a 20. század közepéig pontosan jelezték az elhunyt személy nemét, felekezetét, etnikumát, társadalmi hovatartozását, halálának módját. Az írásbeliség elterjedése után felirataik pedig pontosan rögzítették az elhantolt személy nevét, születésének és halálának évét, a sírjelt készítő nevét és rokonsági kapcsolatát.²²

Kiemeljük, hogy Udvarhely-, Csík- és Háromszék szíkatolikus falvainak (pl. Kászontáitzben, Kézdiszentléleken) temetőiben csak az 1970-es évektől kezdődően állítottak díszesen kifaragott fa- vagy kőkopjákat elhunyt rokonaik sírnál. Ez a gyakorlat azonban nem vált tömeges jelenséggé, mivel a katolikus egyház előjárói nem nézték jól szemmel a protestáns közösségek specifikus sírjeleinek, kopjafáinak térhódítását a „szentföldi” falvakban. Azonban az 1970-es évektől kezdődően már megtúrték, mint a magyarság etnikai, közösségi és nemzeti jelképeit, szimbólumait. A katolikus temetőkben általában azt jelzik, hogy az elhunyt vagy annak hozzátartozói artikuláltabb magyar és székely öntudattal rendelkeznek.

2. Jelesebb személyiségek sírnál

A kopjafák igazi sírjelként való felújítását, reneszánszát az is elősegítette, hogy kiemelkedő magyar személyiségek (pl. Bolyai János, Csoma Sándor, Orbán Balázs, Sütő András, Tamási Áron) sírnál (pl. Marosvásárhelyen, Dardzsilingben, Szejkefűrdőn, Farkaslakán) elsősorban helyi értelmiségiek impozáns méretű, gazdagon díszített kopjafákat állítottak. Az első legismertebb kopjafás emlékművet 1969-ben avatták Orbán Balázs szejkefűrdői sírnál. A kőből épített alapzaton a legnagyobb székely bronz arcképét, tetején pedig két kopjafát helyeztek el, az egyiket függőlegesen, a másikat pedig ferdén. Ez a két kopjafából álló emlékmű csakhamar mintaadóvá vált az egész Kárpát-medencében. Újabb változatait elsősorban köztereken állították: például Kézdivásárhelyen a „gatyaszár” előtti útkereszteződésénél, Székelyudvarhelyen a Patkónál, Zabolán pedig a gróf Mikes család parkjában.

3. Sír- és emléklelek temetőkben

Az erdélyi köztemetőkben olyan kopjafákat is elhelyeztek, melyek nem konkrét személyek sírnál állnak, s legtöbbször csak emléklelként funkcionálnak. Székelyföldi helységeken napjainkban olyan személyek emlékére is állíttatnak fejfát, akiket messze idegenben hantoltak el, de szeretteik az őket kibocsátó szülőfaluban is emléket szándékoznak állítani, ahol november elsején vagy különböző évfordulókon azokért is gyertyát tudnak gyújtani, akik szülőföldjüktől távol nyugszanak.²³

Az utóbbi négy évtizedben elsősorban a székelyföldi városok (pl. Sepsiszentgyörgyön a református vártemplom körül) temetőiben alakult ki az a gyakorlat, hogy az érettségi **találko-**

21 NOVÁK László Ferenc: *Fejfa monográfia*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága–Arany János Múzeum, Nagykőrös, 2005. 95–121.

22 Uo. 137–144.

23 <http://www.szekelyhon.ro/aktualis/gyergyoszek/kopjafak-a-tavolban-elhunytak-emlekere> (2012. július 29.)

zóra összegyűlt vendiákok kopjafaállítással emlékeznek hajdani diákéveikre, időközben elhunyt tanáraikra vagy régi kollégáikra.²⁴

Nemcsak városon, hanem székelyföldi falvakban is kialakult az az új hagyomány, hogy az egy évben született személyek, nemzedéki csoportok **kortárstalálkozókat** szerveznek születésük 50–60–70. évfordulóján, s ezt a különleges eseményt rendszerint kopjafával jelölik meg a helybéli temető, templom vagy iskola kertjében. A kortárstalálkozók alkalmával felállított kopjafák legimpozánsabb változatait napjainkban Gelencén, Kézdiszentléleken, Kovásznán, Köpecen, Nagyajtán és Sepsiszentgyörgyön láthatjuk.

Az utóbbi két évtizedben elsősorban az etnikailag homogénebb székelyföldi falvakban (pl. Gelencén, Csernátonban, Ozsdolán, Torján) és városokban (pl. Kézdivásárhelyen) népszerűek a lokális és a társadalmi térben szétszóródott, jelesebb **nemzetiségek**, családok (Deákok, Csehek, Finták, Könczeyek, Vajnák stb.) népes találkozói. A család ősi fészket jelentő faluban szervezett nemzetiségtalálkozók legkiemeltebb eseménye általában az istentisztelet vagy a szentmise, majd az utána következő kopjafaállítás, annak a helybéli lelkésszel való felszentelése, megáldása, majd a közös lakoma, amikor az összegyűlték vidám hangulatban ismerkedhetnek és szórakozhatnak.

Az utóbbi fél évszázadban számos olyan **temetőben** (pl. Mohácson, Nyergestetőn, Budapesten a rákoskeresztúri temető 301-es parcellájában) is helyeztek el kopjafákat, ahol általában egy-egy nagyobb veszedelem, csata, forradalom elesettjei, kivégzettjei nyugodtak korábban jeltelen sírokban.

Magyarországon az **1956-os** kommunistaellenes forradalom áldozatainak sírját csak a rendszerváltozás forgatagában, majd 1989 után lehetett szabadon meglátogatni és tisztességes módon megjelölni. Az 1956-os szövetség tagjai a rákoskeresztúri sírkert 301-es parcellájának bejáratánál előbb egy impozáns székely kaput, majd a korábban jeltelen sírokba elföldelt áldozatok emlékére egy 301 kopjafából álló emlékhelyet is létesítettek 1988–89-ben.²⁵

Az 1956-os, a kommunizmus ellen kirobbant forradalom áldozatainak, eseményeinek emlékére a Kárpát-medencében elsősorban kopjafákat állítottak, például a kecskeméti köztemetőben. Azokat nem egy konkrét személy vagy embercsoport sírjánál, hanem a sírkertek legkiemeltebb részén, általában azoknak központi bejáratánál, tehát legfelértékeltőbb, látható részén helyezik el.

Az Erdélyben élő román közösségekben általánosan elterjedt, régi gyakorlat volt, hogy egy-egy **erőszakos halál** vagy baleset **színhelyén** legtöbbször keresztet állítottak. Ez az eljárás az erdélyi magyarságnál is élt: például havasokban meggyilkolt pásztorok, személyek halálhelyére rendszerint köveket vagy ágakat dobtak, azokat pedig minden évben, legtöbbször a tragédia napján, meggyújtották, vagy ott imát mondtak. Az 1970-es évektől kezdődően, amikor hirtelen megnövekedett a gépjárműforgalom, a balesetek színhelyén sok esetben kopjafát állíttatnak.

Az osztrákok által Kézdi-polyánban 1829-ben sócsempészség miatt kivégzett Balogh Józsi, 24 éves csomortáni legény, helyi balladahős vesztőhelyén háromszéki értelmiségiek 1971-ben kopjafa állítását kezdeményezték. Habár a nacionalista hatalom utasítására azt egy szűk évti-

24 Ennek párhuzamaként a háromszéki Kovásznán a találkozókra összegyűlt vendiákok a Kőrösi Csoma Sándor Középiskola udvarán állítanak kopjafákat.

25 Lásd http://hu.wikipedia.org/wiki/301-es_parcella

zed múlva el kellett onnan távolítani, helyi értelmiségiek 1989 után újból felállították a fejfa restaurált változatát.

II. KOPJAFÁK PUBLIKUS TÉRBEN, EMLÉKHELYEKEN

Az utóbbi negyedszázadban a Kárpát-medencében és a nagyvilágban élő magyar közösségek számtalan olyan **emlékhelyeket** alakítottak ki új lakóhelyükön, ahol székely kapukat és kopjafákat helyeztek el.

Számos magyar település polgárai a **honfoglalás** 1100. évfordulóján, 1996-ban kopjafát készíttettek az esemény emlékére. Például a Gyergyói-medencében fekvő Ditrón 2013-ban olyan emlékparkot alakítottak ki, ahol egy-egy kopjafát emeltek a honfoglalásban résztvevő hét vezér emlékére, majd az emlékhely bejáratához hatalmas székely kaput állítottak, melyre *Megmaradunk, ha nyelvünket, dalainkat és földünket megőrizzük* feliratot vészték fel.

Érdekes jelenség, hogy az ezredfordulón számos erdélyi magyar helységben kopjafát állítottak publikus terekben. A következő évben, 2001-ben sok településen a magyar **állam alapításának** 1000. évfordulóján avattak díszesen faragott, monumentális méretű kopjafákat.

A Párizs szomszédságában fekvő Yerres-ben, ahol egészen 1789-ig őrizték a II. Rákóczi Ferenc fejedelem szívét tartalmazó urnát, a francia forradalom idején lerombolt kolostor helyén magyar emigránsok 1937-ben állíttatták fel Csáky József, kubista művész, székely kopjafát utánzó márványoszlopát. Nemrég ugyanott felavatták a nagyfejedelem mellszobrát is. Yerres azóta a Franciaországban élő magyarok olyan kitüntetett, rituális helyévé vált, ahol március 15-én, augusztus 20-án vagy október 23-án vagy jelesebb személyiségek látogatásakor szerveznek emlékünnepeket.

Helyi értelmiségiek Rákóczi hűségesei kamarásának, **Zágoni Mikes Kelemennek** emlékére 1989 után állítottak kopjafát szülőfalujában, a család régi majorsági kertjében. A hajdani Mikes, későbbi Szentkereszthy-kúria mellett pedig Domokos Gézának, a bukaresti Kriterion Könyvkiadó igazgatójának, Veress Dánielnek, a Mikes-monográfia szerzőjének, valamint Hopp Lajosnak, rangos Mikes-kutatónak és irodalomtörténésznek állítottak egy-egy karcsú kopjafát.

A szomszédos faluban, Csomakőrösön, ahol **Csoma Sándor** született 1784-ben, a híres utazó, Kelet- és Tibet-kutató emlékére előbb a református templom kertjében állítottak kopjafákat. Rekonstruált szülőházának kertjében már nevesebb Csoma- és Ázsia-kutatók (pl. Baktay Ervin, Duka Tivadar, Jakabos Ödön, Csetri Elek stb.) tiszteletére helyeztek el egy-egy kopjafát. Kiemeljük, hogy 2012-ben, a nagy utazó halálának 170. évfordulóján Dardzsilingben, a felújított síremléknél Kövér László, a magyar parlament elnöke avatott impozáns kopjafát, amelyet háromszéki fafaragók készítettek.

Kiemeljük, hogy az 1764-es **madéfalvi** veszedelmet követő Moldvába és Bukovinába irányuló migráció, majd hazatelepítés emlékére számos településen kopjafát, fakeresztet, székely kaput állítottak. Például a Dunántúlon 1945 után letelepített bukovinai székelyek az elmúlt évtizedekben saját származásuk, jellegzetes kultúrájuk és etnikai azonosságtudatuk kifejezésére faragtattak impozáns kopjafákat és székely kapukat különböző köztereken, szakrális épületek előtt vagy emlékhelyeken. Háromszéki értelmiségiek pedig a Bukovinából Déva kör-

nyékére visszatelepített székelyek tiszteletére állítottak kopjafát Sztrigyszentgyörgyön 2012-ben.²⁶

Viszonylag sok kopjafát állítottak a Kárpát-medencében az 1848-as forradalom és szabadságharc eseményeinek, jelesebb hőseinek emlékére és tiszteletére. Például Gábor Áron, híres háromszéki ágyúöntő eresztevényi kősi emléke mellé előbb kettős kopjafát, majd 2014-ben kopjafasort állítottak. Az aradi 13 vitéz emlékére 2010 nyarán Farkaslakán, a Tamási-emlékmű és a falusi köztemető szomszédságában, 2011. október 6-án Sepsiszentgyörgyön a Bod Péter Megyei Könyvtár udvarában, 2013-ban pedig Székelyszentistvánban avattak fel ünnepélyes keretek között 13 kopjafát. Megjegyezzük, hogy az aradi vitézek emlékére számos más magyar településen (pl. az alföldi Túrkevény, a bihari Hegyközségben stb.) is állítottak kopjafákat, ahol minden évben, március 15-én és október 6-án emlékünnepségeket szerveznek.

A első világháborúban elesett magyar katonák emlékére 1940–44 között, tehát a kicsi magyar világban avatták fel az első emlékműveket. Ahol azokat később elpusztították, 1990 után újra építették, több helységben pedig (pl. Szöröcsén) kopjafákkal is ellátták. Megjegyezzük, hogy az első világháborút lezáró 1920-as trianoni szerződés emlékére az utóbbi két évtizedben számos emlékművet állítottak. Több ilyen emlékhelyen (pl. Farkaslakán 2010-ben) stilizált kopjafákat ábrázoló térelemeket is elhelyeztek. A Kovásznához tartozó Vajnafalván, a református templom kertjében 2010. június 4-én, Trianon 90. évfordulóján avattak sziklatömbből és kopjafából álló emlékművet.

Közvetlenül a trianoni döntést követő években Csanády György és Mihalik Kálmán Szegeden alkotta meg a Székely himnuszt. A pesszimista ének és alkotóinak emlékére Sepsiszentgyörgyön, a belvárosi református templom kertjében 2012-ben állítottak kopjafát, amelyet Zelenák József, helybeli evangélikus esperes áldott meg.

A magyar honvédek 1940-es bevonulásának emlékére a Székelyföldön is elsősorban díszkapukat állítottak. A második világháborúban elesett áldozatok emlékére Székelyudvarhely központjában, az úgynevezett Patkóban állítottak hármaskopjafából emléket. A mezőszéki Detreheметеlepen a falu köztemetőjében 2011. június 4-én, Trianon emléknapján, avattak kopjafát az 1944-es tordai csatában halálosan megsebesült, elesett vitézek emlékére.

A második világháborút követő évtizedben a háromszékiek is többen **fegyveres ellenálásban** vettek részt. Például Pusztai Ferenc, „ozsdolai betyár” emlékére a Lemhény fölötti Almásréten 2013 őszén állítottak kopjafát. A kommunista korszakban meghurcolt lelkipásztorok, értelmiségiek emlékére (pl. Köpecen, Rétyen, Zabolán stb.) rendszerint templomok szomszédságában állítottak kopjafákat.

Az 1956-os forradalom magyarországi és erdélyi áldozatainak emlékére számos település közterén (pl. Csíkszeredában, Kovásznán, Kézdivásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, a magyarországi Sárándon, valamint a budapesti Széna téren stb.) impozáns kopjafás emlékműveket állítottak. Érdekes, hogy több magyarországi helységben (pl. Sárándon) az 1956-os áldozatoknak emléket állító kopjafák heves ellenzéseket gerjesztettek más politikai szemléletű és értékrendű személyekben. Október 23-án a kommunistaellenes forradalomra való megemlékezésekre Erdélyben is általában a rendszerváltozás után elhelyezett kopjafáknál kerül sor,

26 Lásd <http://www.bukovina.hu/targyi-oroksegunk/faragott-emlekeink/> (2015. augusztus 10.)

ahol erdélyi és magyarországi politikusok a sajtó jelenlétében előszeretettel vesznek részt az ünnepségeken. Kihangsúlyozzuk, hogy az **1989-es** romániai kommunistaellenes forradalom **áldozatainak** emlékére is több településben szintén kopjafát állítottak.

A magyar **kulturális élet kiemelkedő személyiségeinek** erdélyi települések publikus térében létesítettek kopjafás emlékhelyeket. Például Bánffyhunyadon, Kalotaszeg város központjában, a református templom keleti kertjében 2010-ben állítottak kopjafát Gyarmathy Zsigáné (népművelő), Kós Károly (építész, író), Ravasz László (református püspök) és Vasas Samu (pedagógus, néprajzkutató) emlékére. Megjegyezzük, hogy a templom másik, forgalmas főútra néző, nyugati felén már korábban felépítették két erdélyi román személyiség (Horea és Avram Iancu) emlékművét, szobrát.

A sepsiszentgyörgyi unitárius templom kertjében az utóbbi években számos kisebb méretű kopjafát állítottak nevesebb unitárius lelkészek, értelmiségiek (pl. **Balázs Ferenc, Dávid Ferenc, Orbán Balázs, Szenkatonai Bálint Gábor, Bartók Béla**) emlékére.

Kihangsúlyozzuk, hogy csiki értelmiségiek (elsősorban Beder Tibor) szorgalmazására, az utóbbi évtizedekben székely és **törökországi** helységek bensőséges testvértelepülési kapcsolatokat létesítettek. Így Isztambul egyik külvárosában 2012-ben kopjafát állítottak az erdélyi származású Orbán mester, híres török ágyúöntő emlékére. Gyergyói autós versenyzők pedig a Ráktérítő vonalán, Nyugat-Szaharában Dacla városa mellett 2013 februárjában állítottak faragott kopjafát utazásuk megörökítésére. Talán az egyik legtávolabb álló kopjafát Új-Zélandon, a Wellingtonban létesített Magyar Millennium Parkban emelték székely kapu társaságában 2003. augusztus 20-án. A kézdiszentkereszti iskola udvarán pedig 2010. december 6-án emeltek kopjafás emlékművet a svédországi Bernt Karlssonnak, aki a svéd király által kiállított oklevéllel sokáig Mikulásként működött, s így megfordult a háromszéki faluban is.

A kopjafás emlékparkok egyik nevezetes változata napjainkban a magyarországi Bábolnán látható, ahol 18 híres lónak állítottak faragott faoszlopot sírjuk fölé. A kézdiszéki Torján pedig a 2011-ben megszervezett faluünnep keretében állították fel a világ legmagasabb, 15 méteres kopjafáját. A túlméretezett kopjafa elkészítését a helybéli turizmus sikerében érdekelt polgármester kezdeményezte.

Az utóbbi három-négy évtizedben számos székely kézműves már ajándéktárgyként is készített kisebb méretű kopjafákat az Erdélybe látogató turistáknak. Érdekes jelenség, hogy nagyon sok székelyföldi, erdélyi településen a ballagó diákok vállukon egy-egy miniatűr kopjafára kötözve viszik azt a kicsi, szőttes tarisznyát, melybe a kisebb tanulók sót és kenyeret tesznek útravalóul. Az utóbbi példa is azt jelzi, hogy az erdélyi magyarság, fiatalok ünnepei túlságosan komorak, több elemük (kopjafás sírjel, sötét ruha, fekete ruhás lelkészek jelenléte, beszéde) pedig leginkább temetésre emlékeztet.

ÖSSZEFOGLALÁS

A magyar elit tagjai a kopjafákat első ízben a modern polgári nemzet és nemzeti kultúra építésének hőskorában, a romantikus kultúraszemlélet jegyében fedezték fel, amikor olyan ősi jelképeknek tartották, melyek legmegfelelőbb módon bizonyítják és reprezentálják a székely-

ség keleti eredetét és származását.²⁷ A kopjafákkal kapcsolatos romantikus képzetek jelentős mértékben elősegítették, hogy a 20. század során már jóval összetettebb, elvontabb jelentéseket közvetítsenek teljesen új helyszínekben és kontextusokban. A 20. század elején különböző szecessziós épületek szerkezetében, könyvgrafikákban, valamint szépirodalmi szövegekben jelentek meg.²⁸

A kopjafa egészen a 19. század végéig elsősorban egy-egy konkrét személyre, annak eltávozására, halálára emlékeztetett. Alapvető jelentése tehát halállal, értékvesztéssel volt kapcsolatos, a kultúra olyan szimbolikus tárgyi eleme, mely elsősorban egy-egy lokális közösség transzcendenshez, elmúláshoz fűződő viszonyát fejezte ki koncentráltan, ugyanakkor jellegzetes térformáló szemléletét is tükrözte. Ennek is köszönhető, hogy az utóbbi száz évben további jelképes üzeneteket közvetített, előbb székely, regionális szimbólummá vált, majd Trianon után egyre inkább megerősödtek az etnikai (székely) és a nemzeti (magyar) identitás reprezentációjával kapcsolatos funkciói is.

A két világháború között időszakban az erdélyi sírjelek fokozatosan újabb jelentésekkel gyarapodtak, jelentős mértékben etnicizálódtak. A román adminisztráció tagjai azokban az évtizedekben a legtöbb magyar helység központjában ortodox jellegű keresztek (troița) felállítását kezdeményezték, majd a vasgárda tagjai az 1930-as évek végén úgynevezett vlah keresztek állíttattak, melyeknek középpontjában kerék volt látható. Tehát a máramarosi keresztek is fokozatosan az erdélyi románság etnikai jelképeivé váltak.²⁹

A második világháború utáni évtizedekben, különösen az 1968-as eseményeket követő ideológiai lazítás eredményeképpen, a kopjafákat előbb magyar értelmiségiek (pl. Orbán Balázs, Tamási Áron) sírjánál állítottak, majd később publikus tereken, különböző történelmi események emlékhelyén is. A kopjafák a 20. század második felében fokozatosan eltávolodtak regionális (székelyföldi) és etnikai (székely-magyar) kontextusuktól, végül is egyértelműen magyarságszimbólumokká váltak.

Az 1989-es romániai rendszerváltozás utáni években a kopjafák már nemcsak a történelmi személyiségek sírjánál jelentek meg, hanem különböző történelmi események (pl. 896-os honfoglalás, mohácsi csata, kuruc szabadságharc, 1848-as forradalom, első és második világháború, 1956-os kommunistaellenes forradalom, 1989-es romániai fordulat stb.) kiemeltebb színterein vagy emlékhelyein is.

A magyar történelmi emlékezet tárgyi szimbólumait rendszerint temetőken, templomok kertjében vagy szomszédságában, közterekben helyezték el. Így létesítettek kopjafás emlékhelyeket például a mohácsi (1526) és a nyergesetetői (1849) csatában elesettek tömegsírjánál, a budapesti Széna téren, valamint a rákoskeresztúri temető 301-es parcellájában az 1956-os áldozatok emlékére.

Miközben a kopjafák fokozatosan eltávolodtak a temetőktől, alapvetően megváltozott funkciójuk is, az újonnan létrehozott emlékhelyeken egy-egy lokális közösség ünnepségeinek kiemelt, központi elemeivé váltak. Kihangsúlyozzuk, hogy az 1989-es kelet-európai rendszer-

27 HOPPÁL Mihály: *Fejűnk keleti hátteréhez = Halottkultusz* 325–366.

28 Kós Károly: *Székely balladák*. Kvár, 1909; Reprint kiadása: Kriterion, Buk., 1973; Uő: „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni”. *Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal*. Kriterion, Buk., 1978; Uő: *Régi Kalotaszeg*. Metrum, Bp., 1988; NYÍRÓ József: *Kopjafák*. Kvár, 1933.

29 Ionel Oprisan: *Troițe românești. O tipologie*. Vestala, Buc., 2003.

változás forratagában viszonylag rövid idő alatt összmagyar jelképekké váltak. A fából faragott faoszlopok tehát kiléptek szűkebb hazájukból, a Székelyföld területéről, s az erdélyi, magyarországi, Kárpát-medencei, valamint távolabbi földrészekén élő magyar közösségek emlékhelyein sajátos, szituatív jelentésekkel és új funkciókkal rendelkeznek. Érdekes jelenség, hogy számos magyar emlékünnepe, közösségi esemény szerkezetében éppen egy halál- és sírjel nyert kitüntetett szerepet.

A kopjafák esete azonban nem egyedülálló, mivel a székely népballadák, viseletek, festések, kötött kapuk és a kürtőskalács is hasonló utat járt be a 20. század során. Kiléptek természetesen, lokális, regionális világukból, s az 1989-es rendszerváltozás után nemzeti jelképekké váltak. Azonban számos sajtóban megjelent cikk azt is jelzi, hogy különösen Magyarországon, nem mindenki fogadta lelkesedéssel a székely kultúra tárgyi jelképeinek elhelyezését saját településének publikus tereiben. Ez voltaképp az anyaországi és annak a határain túl élő magyar közösségek fokozatos, lassú eltávolodását is kifejezi.

HALBERD SHAPED SZEKLER GRAVE POSTS IN NEW CONTEXT

Keywords: *symbol of death and grave, eastern heritage, death, transcendence, local, regional, universal Hungarian symbol*

The Hungarian elite discovered the wooden headboard at the end of the 19th century. In the romantic period of the formation of the modern Hungarian nation and culture it was used to represent and to sustain the eastern origins of Hungarians and their culture. Therefore up to the end of the 19th century the wooden headboard had been referring to a certain person, to the decease of a concrete human being. Its basic meaning was related to death, loss of values, being a material item of culture with symbolic content, expressing in a more concentrated way the relation of a certain local community to transcendence and death. Thus it was suitable to transmit further symbolic messages in completely different and new locations and contexts. At the beginning of the 20th century we can find wooden headboards within the structure of secessionist buildings, book graphics, respectively literary works. After 1968 it appears on the grave of important Hungarian personalities, in public spaces, on memorial locations of historic events. Following the system change from 1989 wooden headboards – as material symbols of Hungarian historic memory – were placed in cemeteries, church yards, and public spaces. Meanwhile these items have gradually moved away from the graveyards, their basic function has changed, they have become outstanding, central elements of the festivities of local communities, on newly formed memorial places. They have become quite quickly universal Hungarian symbols; leaving their homeland, namely Széklerland, they appear not only in Transylvania, but also in Hungary, in the Carpathian Basin, and all over the world, gaining new functions, specific, situational meanings. It is no accident, that a symbol of the grave, a symbol of death has gained an outstanding role in the structure of Hungarian commemorative festivities and community events.

STĂLPURI FUNERARE SECUIEȘTI ÎN CONTEXT NOU

Cuvinte-cheie: *moarte, simbol al morții și al trecerii, transcendent, moștenire estică, simbol local, regional și maghiar*

Elita maghiară descoperă stălpuri funerare la sfârșitul secolului al 19-lea. În perioada romantică a constituirii națiunii și culturii moderne maghiare cu ajutorul lor au încercat să reprezinte și să dovedească originea estică a poporului și a culturii maghiare. Astfel până la finele secolului al 19-lea acestea se refereau la o persoană concretă, la moartea unui om. Stălpul funerar era simbolul concentrat al morții, al mormântului și al pierderii. Astfel era adecvat pentru exprimarea și reprezentarea unor mesaje mai abstracte în noi contexte și locuri. La începutul secolului al 20-lea apare în structura clădirilor, în grafica cărților, în textele operelor literare. Ca simbol al memoriei istorice maghiare, după 1968 apare pe mormântul personalităților marcante ale literaturii și culturii maghiare, mai târziu în spații publice și în locurile unor evenimente istorice. După evenimentele din 1989 aceste simboluri sunt ridicate nu numai în cimitire, ci și în jurul bisericilor maghiare, în spații publice. Dar îndepărtându-se de cimitire, s-au schimbat și funcțiile stălpilor. În locațiile noi sunt elementele centrale ale festivităților organizate de comunități locale. După 1989 au devenit simboluri maghiare, au fost ridicate nu numai în Ardeal sau Ungaria, ci și în întreaga lume, unde trăiesc comunități maghiare mai însemnate, unde au funcții noi, situative. Nu este întâmplător, că un simbol al morții, al mormântului a căpătat un rol atât de însemnat în festivitățile comemorative locale sau regionale ale maghiarilor de pretutindeni.

KÉPJEGYZÉK/LIST OF ILLUSTRATIONS/LISTA ILUSTRAȚIILOR

1. Kopjafa Balogh Józsi balladahős emlékére. Kézdpolyán, 2009/Stălp funerar în memoria eroului de baladă Józsi Balogh. Poian, 2009/Wooden headboard in the memory of Józsi Balogh, a folk ballad hero. Poian, 2009
2. Kopjafa autóbaleset színhelyén. Szentivánlaborfalva, 2007/Stălp cioplit pe locul unui accident de mașină. Sântionlunca, 2007/Wooden headboard at the scene of a car accident. Sântionlunca, 2007
3. Kősíremlék Tamási Áron sírjánál. Farkaslaka, 2009/Monument funerar cu motivul stălpului la mormântul scriitorului Áron Tamási. Lupeni, 2009/Tombstone with the wooden headboard motif at the grave of the writer Áron Tamási. Lupeni, 2009
4. Kopjafa Bolyai János sírjánál. Marosvásárhely, 2010/Stălp funerar la mormântul matematicianului János Bolyai. Târgu Mureș, 2010/Wooden headboard at the grave of the mathematician János Bolyai. Târgu Mureș, 2010
5. Sólyom László, Magyarország köztársasági elnöke kopjafát állít. Nyergestető, 2009/Stălp ridicat de László Sólyom, președintele Ungariei. Pasul Nyergestető, 2009/Wooden headboard placed by László Sólyom, president of Hungary. Nyergestető Pass, 2009
6. Kopjafák Gábor Áron sírjánál. Eresztevény, 2008/Stălpuri la mormântul lui Áron Gábor. Eresteghin, 2008/Wooden headboards at the grave of Áron Gábor. Eresteghin, 2008
7. Kopjafa második világháborús emlékműnél. Szörce, 2007/Stălp la monumentul dedicat eroilor căzuți în al doilea război mondial. Surcea, 2007/Wooden headboard at the monument of the heroes from the WWII. Surcea, 2007
8. Kopjafák csatatéren. Mohács, 2007/Stălpuri funerare pe locul bătăliei antiotomane din 1526. Mohács, 2007/Wooden headboards on a battle ground. Mohács, 2007
9. Kopjafák Zágoni Mikes Kelemen, Domokos Géza és Veress Dániel írók emlékére. Zágon, 2007/Stălpuri în amintirea scriitorilor Kelemen Zágoni Mikes, Géza Domokos și Dániel Veress. Zagon, 2007/Wooden headboards in the memory of the writers Kelemen Zágoni Mikes, Géza Domokos and Dániel Veress. Zagon, 2007

10. Kopjafák tibetológusok emlékére. Csomakörös, 2007/Stâlpuri în amintirea unor tibetologi. Chiuruș, 2007/Wooden headboards in the memory of some Tibetan specialists. Chiuruș, 2007
11. Kopjafák gróf Mikes Kelemen író, gróf Mikó Imre és gróf Mikes Ármin emlékére. Zăbala, 2006/Stâlpuri în amintirea scriitorului Kelemen Mikes, contelui Imre Mikó și al lui Ármin Mikes. Zăbala, 2006/Wooden headboards in the memory of the writer Kelemen Mikes, count Imre Mikó and Ármin Mikes. Zăbala, 2006
12. Kopjafák az aradi 13 vitéz emlékére. Sepsiszentgyörgy, 2012/Stâlpuri în amintirea celor 13 generali pașoptiști executați la Arad pe 6 octombrie 1849. Sfântu Gheorghe, 2012/Wooden headboards in the memory of the 13 generals executed on the 6th of October 1849 at Arad. Sfântu Gheorghe, 2012
13. Kopjafa Vasvári Pál emlékére. Körösfő, 2011/Stâlp în amintirea pașoptistului Pál Vasvári. Izvorul Crișului, 2011/Wooden headboard in the memory of Pál Vasvári, a martyr from Arad. Izvorul Crișului, 2011
14. '56 emlékére. Kecskemét, 2008/În amintirea revoluției maghiare anticomuniste din 1956. Kecskemét, 2008/In the memory of the Hungarian anticommunist revolution from 1956. Kecskemét, 2008
15. '56 emlékére. Budapest, Szénatér, 2009/În amintirea revoluției maghiare anticomuniste din 1956. Budapesta, Piața Széna, 2009/In the memory of the Hungarian anticommunist revolution from 1956. Budapest, Széna Square, 2009
16. A Sütő család festőasztalos tagjainak emlékére. Vargyas, 2009/În amintirea pictorilor de mobilier din familia Sütő. Vărghiș, 2009/In the memory of the furniture painter members of the Sütő family. Vărghiș, 2009
17. A Finta nemzetség találkozásának emlékére. Gelence, 2007/În amintirea întâlnirii membrilor familiei Finta. Ghelintă, 2007/Memorial of the meeting of the members of Finta family. Ghelintă, 2007
18. A falu táblájánál. Páké, 2012/La intrarea în sat. Pachia, 2012/At the entrance of the village. Pachia, 2012
19. A világ legmagasabb kopjafája. Torja, 2011/Cel mai înalt stâlp din lume. Turia, 2011/The highest wooden headboard on Earth. Turia, 2011
20. Gyarmathy Zsigáné tiszteletére. Bánffyhunyd, 2012/În cinstea soției lui Zsiga Gyarmathy. Huedin, 2012/In the memory of Zsiga Gyarmathy's wife. Huedin, 2012

KÉPMELLÉKLET

POZSONY FERENC

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20